

Vrtlarija Prandau - Mailath u Donjem Miholjcu

ALKA TURALIJA

Poljoprivredni fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayer, Osijek, Republika Hrvatska

NEVIO ŠETIĆ

Ministarstvo obrazovanja, znanosti i športa, Zagreb, Republika Hrvatska

Vlastelinstvo grofovije Prandau iz Valpova dobilo je posjede u Donjem Miholjcu još davne 1721. g. Obitelj Prandau posjeduje plemstvo s pravom grba, posjedovnicama i obligacijama već od 1579. g. Osnivanjem vrtlarije uz dvorac u Valpovu 1723. g. počinje njihova vrtlarska djelatnost. Prvi prihodi vlastelinskog vrta zabilježeni su već 1733. g. Barun Gustav Prandau najzaslužniji je za osnivanje vrtlarije u Donjem Miholjcu koja svoj rad počinje 1872. g. izgradnjom staklenika dugačkog 57.2 metara. U to je vrijeme u okolini dvorca već postojao perivoj na okućnici od oko 19 jutara. Uz staklenik su izgrađena topla i hladna klijalista, četiri kućice za vrtlare te prostorija za lonce. Staklenik se sastojao od tri dijela, jednog za tropsko raslinje, a dva za bilje kontinentalnog klimata. Iz procjene vrijednosti vlastelinstva Prandau iz 1877. g. možemo doznati da je na sjevernom dijelu ispred staklenika bio posađen matičnjak bjelogoričnog i crnogoričnog drveća i grmlja. Vrtlarija je u svojoj ponudi tada već imala 103 najljepših sorata kamelija, 60 najboljih sorata rododendrona, 118 azalea, 260 najljepših sorata ruža, 138 različitih četinjača, kao i 324 različitih vrsta listopadnog drveća i grmlja. Vrtlarija je imala sustav navodnjavanja i sustav grijanih travnjaka. Bila je nosilac i organizator mnogih izložbi cvijeća diljem Monarhije i surađivala je s mnogim poznatim domaćim i stranim vrtlarijama.

Ključne riječi: Donji Miholjac, vrtlarija Prandau-Mailath, grijani travnjaci

Uvod

Plemićka obitelj Hilleprand von Prandau nakon što je dobila 1721. g. darovnicom cara Karla VI. valpovačko vlastelinstvo, počinje razvijati gospodarske grane primjerene prirodnim obilježjima darovanih posjeda.¹ (sl. 1) Vlastelinstvo se bavi voćarstvom, ratarstvom i iskorištavanjem šuma. Već iste godine u Valpovu osnivaju vrtlariju, koja najprije proizvodi šumske sadnice i

¹ Državni arhiv Osijek (dalje: DAO), fond Prandau-Mailath, dok. br. 499 u prijepisu od 16. 3. 1705.

sadnice voća, a tek kasnije ukrasno drveće, grmlje i cvijeće.² Najzaslužniji za razvoj cijeloga gospodarstva bio je Gustav Hilleprand von Prandau (1807.-1885.) koji je valpovačku vrtlariju proširio u Miholjac i koji je bio jedan od najjačih poreznih obveznika u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Iako je miholjački distrikt naslijedio njegov stariji brat Karlo 1831., Gustav sve do svoje smrti vodi brigu o imanju. Nakon Gustavove smrti posjed nasljeđuje njegova kćer Štefanija koja se udaje za grofa Đuru Mailatha. Nakon Smrti Đure

Grb Grofa Karla Petra Sigismunda Hilleprand von Prandau

Slika 1. Grb vlastelinstva Prandau

Slika 2. Grof Ladislav Mailath

² DAO, fond Prandau-Mailath, kut. 24, br. 357.

Mailatha imanje nasljeđuje njegov sin Ladislav koji gradi novi dvorac, perivoj oblikuje u historicističkom stilu, a vrtlariju obogaćuje mnogim inovacijama.³ (sl. 2) U doba vladavine grofa Ladislava Mailatha vrtlarija je obogaćena novim biljnim vrstama, bila je nosilac i organizator mnogih izložbi cvijeća diljem Monarhije i ostvarila je suradnju s mnogim poznatim domaćim i stranim vrtlarijama, institutima za poljoprivredu i strukovnim školama. Cijelo je vrijeme vrtlarija u Donjem Miholjcu bila dio velike vrtlarije Prandau-Mailath i pravno je pripadala jednoj cjelini vlastelinstva koja je pod šumarskom djelatnošću u službenim, poreznim i pravnim dokumentima vođena pod vlastelinskom upravom valpovačkom.

Povijest vrtlarije Prandau-Mailath u Donjem Miholjcu

Vrtlarija obitelji Prandau i Mailath u Donjem Miholjcu razvijala se uspoředno s drugim gospodarskim granama vlastelinstva Prandau od kojih su na prvom mjestu bile: voćarstvo i šumarstvo. Početak rada vrtlarije vezan je uz osnivanje staklenika i vrtlarije u Valpovu. Od 1723. u valpovačkoj vrtlariji zabilježena su već plaćanja dvojici vrtlara, a 1724. vrtlarija osniva svoj prvi prihod od 18.49 guldena.⁴ U to vrijeme uzgaja se, osim šumskih i voćnih sadnica, i ukrasno drveće, grmlje i cvijeće. Godine 1762. u Valpovu se uređuje "Orangerie" koja u svom uzgoju ima 100 sorata naranči i 398 "Lemonii-Sorten".⁵ Najvrjedniji podaci iz tog doba rada vrtlarije sačuvani su u "Herschaftliche Forstamt" arhivu koji se na žalost nalazi sačuvan jedino u privatnoj zbirci.⁶ Moramo napomenuti da je cijelo rasadničarstvo u to vrijeme bilo vođeno pod istom djelatnošću tj. šumarstvom, te je tako svaki rad vrtlarije i knjigovodstveno prikazan. Dakle, vrtlarija je sa svojim rasadnicima uključivala uzgoj šumskih, voćarskih i ukrasnih biljnih vrsta, kao i uzgoj povrća.

Godine 1800. u Valpovu je izgrađen staklenik za uzgoj ananasa i tropskog bilja, a dio je bio izgrađen za "Kunstanlagen", što se odnosilo na ukrasno bilje.⁷ Ova velika vrtlarija počela se širiti i izvan Valpova. Iskoristivši dobar položaj posjeda u Donjem Miholjcu i vidjevši da u već postojećem perivoju sve uneseno bilje dobro napreduje, Gustav Hilleprand von Prandau kupuje imanje uz svoj posjed od obitelji Culek 1834., vjerojatno za proširenje perivoja koji mu je ponajprije služio kao matičnjak.⁸ Već 1840. vrtlarija ima svog

³ Isto, F/14, knj. 1599 -1877.

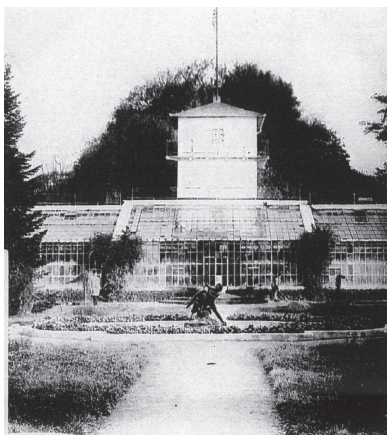
⁴ Isto, kut.10, knj. Provisorat-Rechnung.

⁵ Isto, kut. 24, br. 589.

⁶ Pabirci iz arhiva: "Herschaftliche Forstamt". Cijeli arhiv vlastelinskog šumarstva jedino se nalazi sačuvan u privatnoj zbirci u Zagrebu. Pristup tom arhivu ostvario je Zdravko Tadić iz Donjeg Miholjca.

⁷ DAO, fond Prandau-Mailath, kut. 24.

⁸ Isto, Acta Dominalia 5746.

Slika 3, 4, 5 - Staklenik građen 1872. g. u vrtlariji u Donjem Miholjcu, snimljen oko 1900. g. i danas

“cultifrisisa” Matiju Šokca,⁹ a 1841. ima i svog “sodalis hortulani dominantis” gospodina Ignaciusa Mansina.¹⁰ Godine 1849. nalazimo podatak da je u vrtlariji zaposleno sedam školovanih vrtlara.¹¹ No uzgoj ukrasnog cvijeća, drveća i grmlja u većem opsegu počinje tek 1872. g. kada je u perivoju izgra-

⁹ DAO, Arhiv valpovačkog vlastelinstva, kut. 10, Liber Erogatorum, prijevod naslova: “Onaj koji uređuje”, “Oblikovatelj”.

¹⁰ Isto, kut.10, prijevod naslova: “Stalni vlastelinski vrtlar”.

¹¹ Isto, AV, br. 824. ex 1849.

đen veliki staklenik.¹² (sl. 3, 4, 5) Iako se zbog loše očuvanosti dokumenta ne može točno ustvrditi da je tip staklenika koji se i danas nalazi u perivoju u Miholjcu tada naručen od Stolberger Glasshutzen - Akt. Ges. iz Stolberga,¹³ evidentna je njihova ponuda. No, u to su vrijeme bili najviše u upotrebi modlinški staklenici i prema pisanju časopisa *Školski vrt* i njegovoj fotodokumentaciji, staklenik u Miholjcu svojim izgledom odgovara modlinškom tipu staklenika. Napredak vrtlarija postiže u vrijeme kada je njezin glavni vrtlar Ivan Hübsch,¹⁴ "gosposkijski umjetni vrtlar u Donjem Miholjcu", a od 1886. i ovlaštenu nadzornik školskih vrtova.¹⁵ Godine 1885. iz Nürnberga u pomoć g. Hübschu dolazi poznati vrtlarski majstor Ernest Flemminger, a 1889. u radu vrtlarije spominje se i vrtlar Rudolf Gratze.¹⁶ U to vrijeme održavale su se česte izložbe cvijeća, i to u samom stakleniku i velikom perivoju tj. matičnjaku, u Osijeku, Beču i drugim gradovima Monarhije. Ivan Hübsch spominje mnoge nove kultivare te možemo zaključiti da su u vrtlariji radili vrhunski kalemari i vrtlari.

Slika 6. Paviljon koji je nekada imao drvenu verandu i na koji se naslanjala kuglana; 2003.

¹² A. DANHELOVSKY, *Domänen Valpo und Donji Miholjac in Slavonien*, Wien 1885., 324.-325.

¹³ Pabirci iz ostataka arhiva Herrschaftliches Forstamtbüro.

¹⁴ Muzej Slavonije i Baranje u Osijeku, biblioteka Prandau-Norman, "Catalog der Blumen-Ausstellung in der Exell. Gustav Freiherr v. Prandau", Essek 1881.

¹⁵ Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, časopis *Školski vrt*, 1892.

¹⁶ DAO, Arhiv valpovačkog vlastelinstva, Acta Dominalia.

Adolf Danhelovsky (nadšumar vlastelinstva valpovačkog i miholjačkog, i predsjednik katastarskoga procjenbenog povjerenstva u Donjem Miholjcu od 1876. godine)¹⁷ 1885. u svojem izvješću “Domänen Valpovo und Donji Miholjac in Slavonien” navodi da su u perivoju smještene i dvije radne kućice izrađene od drveta, svaka dugačka 19.5 metara koje su služile za grijanje staklenika i travnjaka. Iste te kućice spominju se i u procjeni vrijednosti vrtlarije 1877. koju je sastavio Stjepan Filakovac, glavni upravitelj imanja baruna Gustava Prandaua. Osim inventara u toj je procjeni popisana i sav vrtlarski alat, a procijenjen je i sustav navodnjavanja.¹⁸ U opisu perivoja u kojem se nalazila vrtlarija, Danhelovsky je zabilježio da se u sredini parka nasuprot stambene zgrade, odvojen s trima travnjacima nalazi osmerokutni paviljon s kliznim zidovima i malom verandom. (sl. 6)

Uz paviljon se nalazi natkrita kuglana. Nadalje autor piše: ”Park krasi brojne statue i ima posebno četiri bunara koji djelomično služe za njegu parka, a djelomično pitku vodu u domaćinstvo vode. Cijeli park je ograđen i to 580 m zidanim stupovima i letvama, 374 m drvenim stupovima s prečkama i ‘tarabama’ te 476 m živicom.” Ističe i da je osim toplih staklenika i kljajališta perivoj imao i grijane travnjake. Sustav grijanja travnjaka bio je moguć radi nekoliko bunara u kojima je izvirala vruća, termalna voda. Ostaci osmerokutnih šupljih opeka još su i danas prisutni u perivoju i sustav grijanja mogao bi se rekonstruirati. (sl. 7)

Slika 7. Ostaci osmerokutnih šupljih opeka u zidiću ograde vrtlarije i perivoja

Od četiri bunara koje spominje Danhelovsky danas je sačuvan samo jedan i to također u obliku osmerokuta. Iako se ne može sa sigurnošću tvr-

¹⁷ Isto, F/14, knj.1582, god. 1873. - 1885.

¹⁸ Isto, kut. 1604.

diti da je sustav grijanja travnjaka i lijeha bio konstruiran na način da iskorištava termalni izvor, nađeni povijesni dokumenti upućuju na takvu mogućnost. Naime, zabilježen je podatak da je ideju o grijanim lijevama donijela u Miholjac žena baruna Prandaua, Adelaida rođ. Chek i to s gostovanja u Baden-Badenu. Za konstrukciju i postavljanje sustava grijanja bio je naručen i uposlen 1876. Erwin Kingelholler, "Ingener und Gewerbschullehrer" iz Dortmundu.¹⁹ Iste je godine ciglana u Radikovcima dobila upute o izradi osmerokutnih šupljih opeka u svrhu ugradnje sistema grijanih lijeha za vrtlariju u D. Miholjcu.²⁰

Najstariji pisani dokument u kojem susrećemo popis biljnih vrsta, vrtlar-skih objekata, alata i inventara vrtlarije - staklenika, hladnih i toplih kljajališta, rasadnika, te vrtnotehničkih elemenata je "Procjena vrijednosti vrtlarije iz 1877. g." koju je sastavio glavni upravitelj imanja Gustava Prandaua gosp. Stjepan Filakovac. (sl. 8) Kvalitetu i urednost u svom radu gosp. Filakovac oplemenio je i posebnim zanimanjem za biljke posebice domaćeg areala, što će kasnije dokumentirati njegov unuk Vladimir Filakovac, poznati slikar, u mnogim svojim crtežima slavonskih šuma, parkova i pejzaža.

Recapitulation		
I	Warmhauspflanzen Salmen	69 648 33
II	gemischt	229 341 61
III	Kalthauspflanzen-Allgem.	730 2756 53
IV	Azalea indica	113 45 45
V	pentica	49 22 50
VI	Rhododendron	60 60
VII	Camelien	103 40 73
VIII	Coniferen	156 345 38
Summa Summarum		13344260 53
Miholjac am 31. August 1877		

Slika 8. Procjena vrijednosti vrtlarije u Donjem Miholjcu koju je za baruna Gustava Prandaua sastavio 1877. g. Stjepan Filakovac, glavni upravitelj imanja

Igor Karaman u svom radu "Najstariji inventar valpovačkog vlastelinstva baruna Hillepranda-Prandau, iz 1789/1790." (*Glasnik Slavonije i Baranje*, 1/1991.) navodi: "Upravitelj je morao svake godine dostaviti godišnji obračun, isto tako i kastner. Ovi obračuni vođeni su na njemačkom jeziku, a

¹⁹ Pabirci iz ostataka arhiva Herrschaftliches Forstamtbüro. Prijevod naslova: "Inženjer i profesor strojarstva".

²⁰ Isto.

odlikuju se dobrom sistematikom stavaka i preciznošću podataka. Pravilo je bilo da se krajem svake godine (na temelju odgovarajućih računskih dokumenata) prave obračunske bilance; iz njih je vidljivo cjelokupno poslovanje svih gospodarskih službenika/ureda u protekloj godini, kao i čista dobit koju imanje pruža vlastelinu”. Kako je sav arhiv obitelji Prandau stradao u požaru koji je zahvatio dvorac u Valpovu 1802., spomenuti izvještaji nalazi se u povijesnom arhivu u Beču. Drugi dokumenti sačuvani su kontinuirano od 1848.g. i nalaze se u Državnom arhivu u Osijeku pod imenom “Bečki spisi”.²¹

Sljedeći sačuvani popis biljnih vrsta zapravo je katalog velike izložbe cvijeća održane u D. Miholjcu 1881. godine. (sl. 9)

Njega je sastavio najmarljivi-ji radnik vrtlarije, “umjetni vrtlar” Joseph (Ivan) Hübsch, koji je i autor mnogih stručnih članaka

i školskih uputa za vrtlarske radionice. Pisane stručne članke I. Hübscha često nalazimo u stručnim časopisima kao što je *Školski vrt*. Ovaj je katalog iznimno važan i zato jer je pisan kao predložak izložbe, te je jedini dokument popisa biljnog materijala u vrtlariji u Miholjcu iz spomenute godine. Radi iznimnog broja vrijednih biljnih vrsta želja nam je u sljedećem radu vezanom uz vrtlariju Prandau-Mailath potanko ga i stručno obraditi, te ga objaviti u cjelini. Vezano uz to, želja nam je i proširiti povijesno istraživanje poznatih vrtlarija u tadašnjem austrougarskom carstvu s ciljem dokazivanja da je miholjačka vrtlarija obitelji Prandau-Mailath bila jedna od vodećih i najcijenjenijih čak čitava dva stoljeća. Veliki opus stručne literature koja se mahom odnosi na uzgoj i oplemenjivanje bilja sačuvano je do danas u biblioteci Prandau koju je naslijedila obitelj Norman, te se u Muzeju Slavonije i Baranje, gdje se danas čuva, vodi pod imenom “Normanova”. Na žalost, ona nije bibliografski i arhivski do kraja obrađena i još nije moguć pristup spomenutoj građi, koji bi omogućio njezino detaljno istraživanje. No, vrijednim radom Marine Vinaj, ona će ubrzo biti istražena.

Slika 9. Katalog izložbe održane u vrtlariji u D. Miholjcu 1881.

²¹ Igor KARAMAN, “Najstariji inventar arhiva valpovačkog vlastelinstva baruna Hilleprand - Prandau, iz 1789/1790.,” *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, 1/1991., 97.-117.

Nasljednik baruna Gustava Hillepranda von Prandaua bio je sin njegove kćerki Štefanije grof Ladislav Mailath (1862. - 1936.). Grof Mailath bio je praktičar i inovator. U vrtlariju i cijeli perivoj uveo je električnu struju, osuvremenio alate i poboljšao kvalitetu rada. Bio je veliki prijatelj s carem Franjom Josipom I. i prestolonasljednikom Ferdinandom.²² Nastavio je kontinuitet održavanja izložbi cvijeća, a njegova žena Ilona najviše je voljela ljubice. Vrtlarija je tijekom cijele godine uzgajala mirisavo cvijeće, a glavni vrtlar Buzashy donosio je grofici stručkove ljubica svaki dan. Grof Mailath i njegova supruga pobjegli su pred zelenim kadrom 1918. i tada formalno prestaje i rad vrtlarije.²³ (Sl. 10)

Slika 10. Grof Ladislav Mailath osuvremenio je vrtlariju, sagradio novi dvorac i park preoblikovao u historicističkom slogu 1910. g.

Crtice iz rada vrtlarije i suradnja s drugim vrtlarijama

Barun Gustav Hilleprand von Prandau za svoj je posjed u Donjem Miholjcu naručivao posebne vrste bilja i cijeli je perivoj oko staklenika i klijališta zamišljen kao matičnjak uređen u obliku pejzažnog perivoja sa centralnim dijelom baroknog tj. historicističkog sloga. Travni parter u perivoju bili su bogati šumskim nižim biljem, te tako susrećemo podatak gdje on moli svoje šumare da mu iz okolnih šuma nabave određene biljne vrste kao što je titra ozimica - *Eranthis hyemalis*, kukurijek - *Helleborus niger* i plućnjak - *Pulmonaria officinalis*.²⁴ Porodična biblioteka obilovala je stručnom

²² Muzej Slavonije i Baranje, Osijek, hemeroteka, časopis *Die Drau*, 1902. g.

²³ Podaci prema sjećanju Vilme Kaurlotte rođ. Yunek, Donji Miholjac 2002.

²⁴ A. DANHELOVSKY, n. dj., 324.-325.

literaturom, a brojni podaci i pisani dokumenti govore o aktivnostima vrtlarije. Svoje najvrjednije radove u to je vrijeme vrtlarija usmjerila na razvoj voćarstva i pošumljavanje. Ona je i nastala radi potreba velikih količina biljnog materijala koji su najprije uzgajani u vrtlariji u Valpovu. Vlastelinstvo Prandau širilo je svoje rasadnike na gotovo sve svoje posjede. Širina i opseg rada vrtlarije i rasadnika dokumentirana je opsežnom građom. Godine 1740. šumarski ured mora izabrati iz "škole" najbolje sadnice kestena, te najmanje 800 komada posaditi uz određena mjesta u lovištima, te ih zaštititi od svih šumskih šteta. Vrtlarija je te godine otpremala sadnice kestena za vlastelinstva Adamović, Pejačević, Festetić, Eltz i Montenuovo.

U srpnju 1765. g. spominje se sadnja "Salvis majorum Arborum vulgo Allee Simetris".²⁵ Od većih zahvata uslijedila je i sadnja 34.631 sadnice patuljastog voća još 1782.,²⁶ a 1775. spominje se ostakljivanje "Würtzelhausa" u Marijancima i Čadavici.²⁷

Iako je aktivnost vrtlarije u D. Miholjcu zabilježena tek stotinu godina kasnije, neizbježno je da je ona nastala kao potreba proširenja vlastelinske vrtlarije u Valpovu, a njezin rad temeljio se na već stogodišnjem stručnom i radnom iskustvu. Tako možemo ustvrditi da je vrtlarija u Donjem Miholjcu samo ogranak Valpovačke vrtlarije i da njezin rad moramo bilježiti u kontekstu. Osim suradnje s domaćim plemstvom, vrtlarija surađuje s vlastelinstvima diljem Monarhije. Tako 1824. otprema velike količine žira brodom u Austriju i Češku.²⁸ U svibnju 1873. g. zabilježena je velika oluja u kojoj su stradale mnoge vrijedne biljne vrste vrtlarije, ali marljivim radom svih zaposlenih vrtlara vrtlarija se brzo oporavlja. Sadnice iz vrtlarije u Miholjcu šalju se grofu Andrassyju, biskupu u Pečuh, a brodom u Austriju grof Mailath otprema 1875. g. dva sanduka u blato spremljenih sadnica graba - *Carpinus betulus* var. *qvercifolia*. Česti kontakti izmjenom biljnog materijala spominju se u dokumentima od početka rada vrtlarije u Miholjcu. Godine 1878. iz Miholjca se za gospodina Schultza u Dominionium šalje *Salix purpurea*, *Salix acutifolia* i *Salix viminalis*. S "Forstferwaltung Tuschoff" iz Ornshagena kraj Regenwalda - Pomeranien izmjenjuje vrtlarija 1881. g. paketiće sjemena parkovnih vrsta, a "Reben-Forst und Obstbaumschulle Zitzschweig" kraj Kotschnbroda isporučuje iste godine sadnice "Zaunrose Sweetbriar" (škotska vrsta ruže) za popunu živica u zvjerinjacima radi toga što se ova sorta odlikuje jakim i mnogobrojnim trnjem te mnoštvom gustog lišća.²⁹ Od 1882. često se bilježe kontakti sa vrtlarijama diljem Monarhije. Frago Albert iz Gross Kaniszae naručuje od vrtlarije iz Miholjca 70 egzo-

²⁵ DAO, fond Prandau-Mailath, kut. 24. Prijevod: "Sadnja centralne simetrične aleje u glavnom vlastelinskom pejzažnom vrtu."

²⁶ DAO, fond Prandau-Mailath, kut. 24.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ Pabirci iz ostataka arhiva "Herrschaftliches Forstamtbüro". Pristup tom arhivu ostvario Zdravko Tadić iz Donjeg Miholjca.

tičnih vrsta konifera, Gartnerei J. Heins und Sohne iz Halstenbek-Holsteina u Njemačkoj naručuje sljedeće sadnice: *Forsythia suspensa*, *Prunus triloba*, Kugelbusche, *Poligonium sachalinense*, *Poligonium sieboldi*, *Cotoneaster vulgaris*, a izmjenjuje sadnice: Fichren, Douglas-Fichten, Sitka-Fichten, *Pinus strobus*, Schwartzkiefern, Weisstannen, Larchen (auch leptolepis), Ahorn, Erlen, Birken, Weis und Rothbuchern, Wiesskorn, Eschen, Eichen, Ulmen et ctr. Iz iste godine je podatak kako je prilikom dolaska u lov gost baruna Prandaua Schwendt iz Ratzlingena donio *Salix caspicu* kao poklon za parkovnu kolekciju. Poseban interes ova vrtlarija ima za rijetke varijete iz miholjačke vrtlarije: piramidalne, srebrne, tamnolisne i svijetlolisne: Ersen, Linden, Wogelbeeren, Weymonts Kiefern, Banks-Kieker, Japanische Lerchen, Spate Traubenkirschen. Godine 1883. šumski rasadnik miholjačke vrtlarije oglašava prodaju na veliko po Europi, i to sadnica *Quercus palustris* i *Quercus rubra* u sedam klasa; iz sjemena, godišnjaci, dvogodišnjaci (do 0.75 m), iškolovani (0.75-1.5m i 1.5-2m) te duplo iškolovani (2-3m, 3-4m, 4-5m). Godine 1900. "Victoria- Baumschule Wien" zahvaljuje na uredno poslanom sadnom materijalu, hvaleći kvalitetu i stručnost sortiranja i pakiranja. U istom izvoru podataka nalazi se oglas iz 1879. u kojem se "traži čovjek koji se razumije u njegu parkova".³⁰

Sustavom grijanih travnjaka i lijeha vrtlarija u Miholjcu imala je u svom uzgoju 103 sorte najljepših kamelija, dvadesetak vrsta agava i juka, 60 sorti rododendrona i 118 sorata azalea.

Po čitavom perivoju bile su skladno raspoređene palme prema stilu i duhu sadnje tog vremena, njih čak preko 70 vrsta.

U mnogim dnevnim listovima kao što je *Gartenlaube* i *Die Drau* izlazile su često pohvale predivnom perivoju obitelji Prandau-Mailath. Novinari su posebno hvalili ukusno uređene cvjetne lijehe i ruže koje su u perivoju cvale tijekom cijele godine. Veliko je zanimanje bilo za ruže stablašice koje su omeđivale ogradu od nisko šišanoga šimšira. Mnoge skulpture krasile su perivoj, a najomiljenije su bile božice Flore i Pomone. Staklenik, sagrađen 1872. imao je metalnu konstrukciju i pomične, staklene, klizne stijene. Sagrađen je od tri dijela, jednog za tropsko raslinje, a dva za bilje s područja umjerene klime. U prednjem dijelu nalazile su se prostorije za vrtlare, pisarnica vrtlarije i prostorija za lonce. U sredini tropskog odjela nalazio se bazen s vodoskokom i zlatnim ribicama. Za gradnju staklenika utrošeno je 30.000 guldena.³¹

Cijeli je perivoj i dvorac posebno uređivan 1901. kada je car sa svojom svitom došao u D. Miholjac na vojne manevre. Tom je prigodom u perivoju priređena svečanost i vatromet i cijeli je perivoj bio posebno lijepo osvijetljen.³²

³⁰ Isto.

³¹ Muzej Slavonije i Baranje, Osijek, hemeroteka, časopis *Die Drau*, 20. 6. 1902.

³² *Vjesnik županije virovitičke*, br. 20., 1. listopada 1901.

Prema pričanju gđe Vilme Kaurlotte rođ. Yunek, čiji je otac bio posljednji glavni upravitelj Mailathova imanja i vrtlarije u Donjem Miholjcu, grofica Ilma posebno je voljela ljubice i to bijele boje. Njezin vrtlar Buzashi, nosio ih je u njezinu sobu svaki dan. One su na grijanim travnjacima u perivoju cvale već u drugom mjesecu, još pod snijegom i to je bila velika atrakcija za domaće i strane posjetitelje. Posebnu draž na ulazima u izložbeni dio vrtlarije imale su pergole ruža, koje su predstavljale ulazna vrata u ružičnjak i matičnjak. Od bogatog i raznovrsnoga biljnog materijala koje je zapravo činilo jedinstveni botanički vrt, danas nalazimo lijepe primjerke *Taxodiuma*, *Chamaecyparisa*, *Quercusa*, *Acera*, *Aesculusa*, *Gymnocladusa*, *Ginkga*, *Pinusa*, *Libocedra*, *Carpinusa*, *Abiesa* i posebno habitualno i starosno vrijedne primjerke: *Acer platanoides*, *Pterocarya fraxinifolia*, *Taxodium distichum* kao i mnoštvo drugih biljnih vrsta danas lijepo izraslih ili proširenih po travnim parterima kao što je titra ozimica - *Eranthis hyemalis* (sl. 11, 12 i 13). Na žalost, veliki je broj biljnih vrsta ipak, zbog godina i godina nebrige, propao i nestao. Kataloški popis biljnog materijala iz 1881. omogućuje nam uvid u sve biljne vrste vrtlarije, te ju je moguće skoro u potpunosti obnoviti. Danas grad Donji Miholjac, koji je njezin vlasnik, ulaže velike napore i sredstva kako bi se ovaj jedinstveni spomenik prirodne povijesne baštine sačuvao i ponovno radno osposobio. U izradi je povijesna studija perivoja, a vjerujem da će i ovaj rad pomoći da se vrtlarija ponovno aktivira. Cijelo je imanje zaštićeno Zakonom o zaštiti spomenika prirode od strane Uprave Ministarstva za zaštitu okoliša iz Zagreba, a dio perivoja i dvorac, staklenik i ostali prateći objekti nekadašnje vrtlarije pod zaštitom su Ministarstva kulture.

Slika 11, 12, 13. Detalji sačuvanih biljnih vrsta vrtlarije danas

Zaključak

Vrtlarija Prandau-Mailath u Donjem Miholjcu, kao proširenje njihove velike vrtlarije iz Valpova, djelovala je skoro stotinu godina. Nastala na prijašnjem stogodišnjem iskustvu spomenute obitelji, nastavak je povijesnog obilježja gospodarstva miholjačkog distrikta. Kada je majka grofica Marija Prandau, rođ. Pejačević, za svog sina Karla 1818. dala izgraditi dvorac u Donjem Miholjcu, spominje se već perivoj u veličini od 19 jutara. Kupnjom zemljišta obitelji Culek u blizini dvorca i nalogom Gustava Prandaua o krčnju voćnjaka, možemo pretpostaviti da je imanje kupljeno za proizvodne površine, rasadnik i kljajlišta vrtlarije. Dokument o kupnji posjeda datira iz godine 1834. Ta godina može se uzeti i kao prva godina početka osnivanja vrtlarije u Donjem Miholjcu. Kako je Karlo bio umjetnik-glazbenik, za cijelo se imanje brinuo mlađi brat Gustav, jer je otac Ignac rano umro. U svim službenim dokumentima vrtlarije sve do Gustavove smrti nalazimo njegove potpise. U vrijeme kada o imanju vodi brigu Gustav Hillebrand von Prandau, ono bilježi veliki gospodarski rast te postoji dokument koji pokazuje da je on bio najveći poreznik u Monarhiji. Izgradnjom staklenika 1872., osim domaćih biljnih vrsta, vrtlarija počinje proizvoditi i egzote iz drugih klimata i krajeva. Radne, proizvodne površine vrtlarije oblikovane od 1834. iznose oko 1.2 jutara i sadrže rasadnik, hladna i topla kljajlišta te veliki matičnjak koji je jednim dijelom u perivoju i zajedno s uređenim dijelom perivoja čini jedinstvenu cjelinu omeđenu željeznom, kovanom ogradom. (sl. 14 i 15)

Slika 14, 15. Ostaci kovane ograde u vrtlariji i detalj s ograde stubišta dvorca grofa Mailatha

Vrtlarija postaje poznata diljem Monarhije, održava kontinuirane izložbe cvijeća i surađuje s gotovo svim većim vrtlarijama i institutima u velikom austrougarskom carstvu. Nakon Gustavove smrti imanje i vrtlariju u D. Miholjcu vodi njegova kći Štefanija sa suprugom Đurom Mailathom. Nakon prerane Đurine smrti imanje vodi njihov sin Ladislav koji svojim posebnim gospodarstvenim i inovatorskim sposobnostima unapređuje rad vrtlarije, gradi u perivoju novi dvorac i preuređuje cijelo imanje. Poznati vrtlar Ivan Hübsch zaslužan je za uspjeh izložbi i cjelokupan rad u perivoju i rasadnicima. Godine 1903. u okolici Miholjca vrtlarija ima čak 16 rasadnika.³³

³³ Pabirci iz ostataka arhiva "Herrschaftliches Forstamtbüro".

Kao povijesna gospodarska grana koja je Donji Miholjac i njegovo vlastelinstvo proslavila diljem Monarhije, vrtlarija obitelji Prandau-Mailath ima iznimnu važnost te bi je trebalo obnoviti. Povijesnih predložaka ima dovoljno, a danas u okolici D. Miholjca ima obitelji koje su tradiciju uzgoja ukrašnjog drveća, grmlja i cvijeća sačuvale i njeguju je još i danas. Grad Donji Miholjac ulaže velike napore i sredstva u zaštitu i obnovu perivoja i dvorca, te je obnovu staklenika i rasadnika moguće očekivati u sljedećih šest godina. Kao najveća zanimljivost ostaje istražiti kako je *titra ozimica* ostala sačuvana u travnjacima perivoja i vrtlarije, a do danas se nije proširila na okolna staništa. (sl. 16)

Sl. 16. Relikt iz doba tercijsara, *Eranthis hyemalis*, 2003. g.

* Sve u ovom radu upotrijebljene fotografije nalaze se u zbirci autorice teksta, a sakupljene su tijekom trogodišnjeg istraživanja iz više izvora i vlastitim snimcima.

SUMMARY

THE NURSERY GARDEN AT PRANDAU-MAILATH IN DONJI MIHOLJAC

Count Prandau from Valpovo obtained the manor in Donji Miholjac in 1721. Noble rank had been bestowed on the Prandau family in 1579, when the family was entitled to a coat of arms, holdings and bonds. The Prandau family started gardening in 1723 when it established a nursery garden. The first income from the manor garden was registered in 1733. Much of the credit for the beautiful form the garden at Donji Miholjac has today must go to baron Gustav Prandau, who in 1872 also built a 57.2 m long greenhouse. At that time, the manor-house area contained a park of approximately 19 acres. Along with the greenhouse, warm and cold forcing-beds, four houses for gardeners, and a room for pots was constructed. The greenhouse had three parts: the first held tropical plants, while the other two contained continental plants. In 1877, an appraisal of the value of the Prandau manor already included the balms of various hardwood and softwood trees, 103 of the most beautiful species of camelia, 60 of the best species of rhododendron, 118 species of azalea, 260 species of roses, 138 different conifers and 324 different species of hardwood trees and bushes. The nursery garden also featured an irrigation system and a heated grass area. The Prandau estate organized and hosted many Monarchy-wide floral exhibitions as well as cooperated with many well-known domestic and foreign nursery gardens.

Key words: Donji Miholjac, Nursery garden Prandau-Mailath, Heated grass area